

Hajdu Péter*Mikszáth kurucai***I. Vallomásos bevezető**

Előljáróban hadd mondjam el, hogy a kurucokról, illetve a Rákóczi-szabadságharcról kialakított nézeteimet nagyon sokáig *A Tenkes kapitánya* című tévésorozat határozta meg. Azt néztem én gyerekkoromban, és abból azt tanultam meg, hogy a kurucok jók, a labancok rosszak. Kicsit bővebben: a kurucok bátrak, okosak, harciasak, míg a labancok gyávák, ostobák és nevetségesek. Nevetségességükhöz nem kis mértékben járul hozzá, hogy beszédükbe idegen szavakat kevernek, és hülye parókat hordanak. Így jelezte a sorozat azt a szembeállítást, hogy a kurucok magyarok, a labancok osztrákok. De mi eredményezte mégis, hogy nagy összecsapás lehetett a derék kurucok és a hitvány labancok között, amikor az előbbiek nagyobb katonai kiválósága olyan nyilvánvaló volt? A labancok sokan voltak, reguláris hadseregük volt jó fegyverekkel, övük volt a vár és általában a pénz és hatalom. Vagyis a harc egyben a szegény, elnyomott nép küzdelme volt a méltatlan hatalmasok ellen, akik aránytalan túlerővel rendelkeztek.

Ezekon a gyermeki képzeteken az iskolai oktatás érdemben nem változtatott, és mivel nagyon sokáig magánbeszélgetésekben sem hallottam semmi ettől lényegesen eltérőt a témáról, hajlamos vagyok úgy tekinteni, hogy mindez megegyezett a közvélekedéssel. Nem állítom persze, hogy nagyon-nagyon sokszor kezdeményeztem volna ismerőseimmel, hogy diskuráljunk a kurucokról, de azért az ilyesmi szóba kerül. Könnyen lehet, hogy ha figyelmesebben olvasok, feltűnnek anomáliák ezzel a nagy elbeszéléssel kapcsolatban, amely a kurucokban az idegen elnyomással szemben az egységes magyarság szabadságharcosait látja, míg a labancokban idegeneket, illetve az idegenekhez pártoló áru-lókat. Csak a megértésemet eleve meghatározta az az előzetes „tudás”, illetve előítélet.

Mikszáthot viszont figyelmesen szoktam olvasni. Nehéz szerző, aki azonban igyekszik elhíttetni magát, hogy könnyű. Felkínál nagyon egyszerű olvasatokat is, miközben hallatlanul bonyolult jelentéseket is kódol a szövegeibe. A történelemtől és a történelmi tudásról pedig

nagyon is felforgató nézetei vannak, melyeknek egy része manapság nagyon ismerős azoknak a számára, akik a történetírás elméleti problémáival és útkereséseivel szoktak foglalkozni.¹ De ha azt mondom, hogy Mikszáth nagyon mást mond a kurucokról, mint amit én gyermek- és ifjúkoromban gondoltam, az természetesen adódhatna a történelmi korszakok különbségéből is. Csakhogy Mikszáth írói virágzásának ideje éppen arra a korszakra esik, amikor a Rákóczi-kultusz is tetőpontjára hágott, amikor a Rákóczi-szabadságharc értelmezése nemzeti függetlenségi harcként általános lett, és amikor a kuruc mozgalmakhoz egy népi dimenziót is társítottak.

II. Kurucok gyerekeknek

A fent körvonalazott narratívákról Mikszáth szövegei is tudnak, azok is fellelhetők a szövegekben, csak – főleg a kései írásokban, sok olyasmi is felbukkan, ami aláássa a közkeletű vélekedéseket. Először azonban hadd említsem meg egyik első nagyobb terjedelmű elbeszélését, *A két koldusdiákot*, amely alcíme szerint *Mesés történet az ifjúság számára*. És valóban, a regénykét Mikszáth a *Magyar Ifjúság* című folyóiratnak írta 1885-ben: *Képes lap a serdültebb ifjúság számára*. Nem csalatkozunk, ha azt várjuk, hogy egy ifjúsági regényben viszonylag egyszerű történelemképpel, a leginkább közkeletű történelmi és társadalmi értéktulajdonítások megerősítésével találkozunk. Amikor Boncz Marci meghallja, hogy az általa kedvelt Veres László testvére a kurucok börtönében ül, nagyon elcsodálkozik: „No, ez furcsa dolog [...] Hát *mibe* keveredhetett a kurucok ellen?”² Láthatólag úgy véli, egy derék embernek a kurucokkal semmi baja nem lehet. Merthogy a kurucok a jók. És amikor Dobos bácsi kegyelmet kér a labancként elfogott Veres alias Magday István számára, így fogalmaz: „cudar dolog, szörnyű bűn, az igaz, hogy magyar vér létére nem áttal a német mellett verekedni” (153). A kurucok és csak a kurucok magyarok, a túloldalon németek vannak, és szégyenletes, ha valaki melléjük áll. Amikor Rákóczi árulónak nevezte Magdayt, azt még leginkább úgy lehetett érteni, hogy az egyik seregtől a másikhoz átállni becstelenség (148), de egy alacsonyabb társadalmi vagy katonai szinten az ellenség oldalán harcolni eleve árulás. Az egész regényben nem kérdés, hogy azonosulni a kuruc oldallal kell, nekik kellene szurkolni.

¹ Erről bővebben ld. HAJDU Péter, *Tudás és elbeszélés*, Bp., Argumentum, 2010, 170–174.

² *A két koldusdiák* = MIKSZÁTH Kálmán *Összes Művei* 3, s. a. r. KIRÁLY István, Bp., Akadémiai, 1957, 131.

A kuruc–magyar és a kurucok–nép azonosításokat a szöveg különböző narrációs eszközökkel is erősíti. A XIII. fejezet lényegében a következő mondattal kezdi az 1705 végi dunántúli események előadását: „Azok voltak ám a derék napok, mikor egyszerre két hadvezért szalasztottak meg Bottyánnal.” (141.) A narrátor itt átveszi a szereplők értéktulajdonításait, tulajdonképpen a hangot is, és egy felkiáltással nevezi deréknak azokat a napokat, amikor a kurucok győztek. A két megszalasztott hadvezér egyike Pálffy, a másika Heister. A magyar nevűt összesen kétszer említi meg a szöveg (141 és 142), de harcra vele nem kerül sor. A német nevű viszont nyolcszor szerepel: a regényszövegben ő lesz a labancok igazi képviselője, akinek valódi szerepe van az események alakulásában. Az uralkodót a szöveg többnyire császárnak nevezi, a hozzá hű hadsereget császáriaknak, mindössze egyszer referál magára az uralkodóra a narrátor királyként (112). Ettől még sok szó esik a szövegben a magyar királyról, de ezek mind általános, leginkább a népi képzeletben élő és a valóságostól eltávolított uralkodóra vonatkozó megnyilatkozások.³ Ez is fontos eszköze annak, hogy úgy tűnjék, a szembenálló felek egyike egy távoli, idegen hatalom szolgálatában áll.

A kurucoknak mint a magyar nép megfelelőinek képzetét leginkább az sugallja, hogy két kuruc népdalt is idéz a szöveg: a közzélekedést, a korhangulatot ezek a népköltészeti alkotások hivatottak érzékelteni. Igaz, hogy az egyik népdal Thaly Kálmán kompilációja (121) – bár ezt Mikszáth még nem tudhatta, hiszen Riedl Frigyes csak 1913-ban hozta hírbe⁴ –, a másikat, úgy látszik, maga Mikszáth írta, de a lényeg, hogy az ábrázolt világban a kurucok azok, akik magyar népdalokat alkotnak, márpedig, aki népdalokat alkot, az elvileg a nép.

³ Például: „Ha a király akarná” – gondolják a meggazdagodott bőrkereskedők (70); „el fogok menni a királyhoz” (72); sőt: „nem is hiszek a király létezésében” (73). Amikor az inkognitóban utazó Bercsényi azt mondja: „Maglehet, hogy éppen a királyhoz” megy Bécsbe, azt leginkább úgy kell érteni, lehet, hogy az a király, akihez ő megy, tudniillik Rákóczi (84).

⁴ RIEDL Frigyes, *A kuruc balladák*, It, 1913, 450–451. A kurucpör után Thalyt leginkább hamisítónak látták, és a hamisítás elbizonytalanító tényezőként minden ún. kurucversre a kétely árnyékát vetette. Csakhogy a 19. században minden kiadó feljogosítva érezte magát, hogy belenyúljon a szövegbe, és Thaly tevékenységének megítélése mostanában elmozdulni látszik a teljes hamisítás Hanka-féle végletétől az invenciózus és a mai mértékkel túlságosan kreatív szövegkiadók felé. Vö. SZENTPÉTERI Márton, *Perújrafelvétel: Javaslat Thaly Kálmán rehabilitációjára*, Iskolakultúra, 2001/4, 9–23. A hamisítás/szövegkiadói beavatkozás 19. századi dilemmájához lásd G.A. WILLIAMS, *Romanticism in Wales* = Roy PORTER, Mikulaš TEICH, *Romanticism in National Context*. Cambridge, Cambridge UP, 1988, 30–31.

A kurucok hősiessége és furfangossága, valamint a labancok túlereje és gyávasága is megjelenik az elbeszélésben: Bottyán egyetlen serege két labanc sereggel áll szemben, de mindkettőt megfutamítja. A labancok jellegzetes cselekvése az elbeszélésben a menekülés. Magday katonai kiválósága, amelyről olyan sok szó esik, amíg kuruc, mintha tovatűnne átállása után. Persze elvileg tudjuk, hogy ez nincs így. De míg kuruc hőstetteit 5 oldalon részletezi az elbeszélés (140–144) – ami az egész regénynek 5 %-a –, labanc tevékenységét ez a mondat foglalja össze: „Magday ezentúl is annyi kárt okozott a fejedelmi hadakban, hogy Rákóczi kétszáz aranyat tűzött ki annak, aki élve-halva elhozza” (149). Nemcsak a szűkszavúság, a részletek hiánya a feltűnő, hanem a nézőpont is, Magday tevékenységét most is a kurucok nézőpontjából mutatja be a narrátor, akárcsak amikor még kuruc volt. Ezután következik egy kisebb katonai összecsapás elbeszélése, amelyben a Jóska apó vezette 80 fős kuruc csapat szétver egy 100 fős, Magday vezette labanc egységet. „Kit megöltek, kit megsebesítettek, kit elfogtak, ki meg elfutott.” (Uott) Magday maga ugyan „vitézül viselkedék”, de fogságba esik, tehát megadja magát. Hiába a labanc túlerő, hiába a parancsnok vitézkedése, a kurucok katonai fensőbbsege érvényesül.

De még ebben az ifjúsági elbeszélésben is találunk olyan megjegyzéseket, amelyek ezeket a narrációt uraló sémákat elbizonytalanítják. Veres László Pesten tölti az időt a felkelés kitörésekor és még jó darabig. Ami furcsa a narrátor szerint: „Ott volt már majd minden fiatal dalia vagy a Rákóczi zászlói alatt, vagy a labancok közt.” Ebből a mondatból egyáltalán nem látszik, hogy a pártválasztás a konfliktusban erkölcsileg vagy etnikailag determinált lenne. Mindkét oldalon fiatal daliák vannak, és az itteni főszereplőnek is láthatólag szabadon lehetne döntenie, hová áll. Egyfelől az egész háborúskodás helyett inkább Nesselroth Ágnessel akar foglalkozni, másfelől a pártválasztásban a kiszemelt após megnyerése lenne számára az egyetlen szempont. Szó sincs arról, hogy magyarként vagy tisztességes emberként kurucnak kellene állnia. És amikor sikerül a bátyját kiszabadítani a kurucok börtönéből, magától értetődően javasolja, hogy álljanak mindketten labancnak (139). Laci persze könnyelmű, hebehurgya ifjú, nem olyan érett fiatalember, mint Pista, aki ezt a lehetőséget kapásból elutasítja. Laci viselkedése mégis azt mutatja, könnyen előfordulhat, hogy egy ifjú magyar dalia labancnak áll, ha a körülmények éppen erre a döntésre sarkallják.

A másik elgondolkodtató narrátori kitétel akkor hangzik el, amikor Laci visszatér Gyulafehérvárra, és félő, hogy a telket, illetve a város romokban álló kerületét, ahol a kincs van elrejtve, időközben beépítették. De nem: „nem arra való világ van most, házakat építeni, mikor egyebet se csinálnak, mint örökké pusztítják a házakat. A labanc felgyújtja őket a kurucok elől, s a kuruc a labanc elől.” (124.) Itt felsejlik egy olyan nézőpont, ahonnan a két szembenálló fél egyformán pusztító erőnek látszik. Ez a nézőpont leginkább az alávetetteké, és olyan dichotómiákat sejtet, hogy a pozitív oldalon az építés, az élet, a béke, a negatív oldalon a rombolás, a pusztítás, a háború szerepel. A kurucok és a nép fentebb emlegetett összemosásával szemben itt felsejlik egy olyan narratíva, amely az egész háborút, annak minden politikai és ideológiai tartalmával együtt távolítja el a hétköznapi élet népi világtól.

III. Kurucok a gyerekek ellen

Ezek az ellen-elbeszélések azonban *A két koldusdiák*ban csak apró, elejtett utalásokban jelennek meg, és lehetséges, hogy a kései Mikszáth ismeretében túlértelmeződnek. Jelen összefüggésben legkézenfekvőbb a kései szövegek közül egy olyannal szembesíteni *A két koldusdiák* tapasztalatait, amely szintén gyerekeknek íródott, és számos textuális jelzéssel is felidézi a korábbi gyerekregényt. A *Grózika kegyelmet kér* című elbeszélést 1909 októberében jelentette meg a *Jó Pajtás*.⁵ Az első oldalakon⁶ Bercsényi kedvenc prófétájának, Koncz Mártonnak a haláláról van szó. Ez a szereplő könnyen azonosítható Boncz Marcival, aki *A két koldusdiák*ban Fáradi Veres László szolgálja, majd amikor az elkölti összes pénzét, pajtása, aki István megmentése érdekében úgy férkőzik be Bercsényi szűkebb környezetébe, hogy jósolgatni kezd, ami olyan jól sikerül, hogy végül a gróf nélkülözhetetlen jóvendőmondójává növi ki magát. Az egy betű eltérés a névben nem akadályozza meg a két szereplő azonosítását, de elég ahhoz, hogy tudatosítsuk: a kettő nem teljesen ugyanaz. Ráadásul ez afféle filológiai pontosítás is, Bercsényi prófétáját tényleg Koncznak hívták. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy Mikszáth teljes történelmi hitelességre törekedett. Koncz Márton alakja és története közel áll ahhoz,

⁵ Nem lehetetlen, hogy előtte más, felnőtteknek szóló lapban is kinyomtatták, hiszen Mikszáthnak alapvetően az volt a gyakorlata, hogy a gyermeklapoknak másodközlésre adta a novelláit. De a *Grózika kegyelmet kér* más lapmegjelenését eleddig nem sikerült fellelni.

⁶ A következő kiadást idézem: *Mikszáth Kálmán művei 13: Kisebb elbeszélések (1893–1910)*, Bp., Magyar Helikon, 1969, 727–738.

ahogyan azt Thaly Kálmánnál olvasta,⁷ de még közelebb ahhoz, ahogy Thaly alapján ő maga 1887-ben megírta egy kis szösszenetben, majd kicsit bővebben egy 1904-es publicisztikai szövegben.⁸ A fogságba esett próféta kiváltása érdekében Bercsényi mindhárom változatban tárgyaló követet küld Heisterhez. A követ neve Thalynál Szirmay István, az 1887-es Mikszáth-írásban Domaházy Gábor, az 1904-esben Szirmay István,⁹ az 1909-esben Lipovniczky Mihály. Már a neveknek ez a sokfélesége is jelzi, hogy Mikszáth számára a történelmi forrás leginkább az írói fantázia gerjesztőjéül szolgált.

Lipovniczky mindenesetre a követjárás alkalmával ott ragad a túloldalon, átáll a labancokhoz. Ezt a viselkedést a narrátor láthatólag elítéli: „áthullott a némethez a többi férges magyarok módjára” (728). Később még elhangzik, hogy az ilyen emberek „anyagi javakért pártolnak át a némethez” (uo.), és hogy az átállók „rossz magyarrá lyukadnak ki” (730). Elég markánsan van tehát jelen a szövegben az a diskurzus, amely a kurucok ügyét tekinti jónak és magyarnak. A másik oldal ellenben rossz, férges és csak a saját anyagi hasznát nézi. De ez a diskurzus alapvetően a kurucok önszemlélete a novellában, ami részben abból következik, hogy az eseményeket mindvégig felőlük láttatja az elbeszélés. A három fenti idézet közül az első ugyan a narrátor szövege, de itt Lipovniczky árulásának a kurucok közt terjedő hírére ismerteti, ezért szabad függő beszédnek tekinthető.¹⁰ A második kitételt Bercsényi használja, a harmadikat Berthóty István, Érsekújvár parancsnoka.

Míndez a novellának bevezető előkészítő részében hangzik el. A cselekményt Lipovniczky árulása indítja el. Rákóczi ezen „megilletődve” megparancsolja, „hogy az árulók ellen keményebben kell föllépni” (728). Vajon mit jelent ez? A fejedelem általános, elvi parancsa lassan konkretizálódik a hierarchiában lefelé. Bercsényi úgy magyarázza, „hogy nem kell kímélni a javaikat” (uott).

⁷ Thaly Kálmán, *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból*, Bp., Ráth 1885.

⁸ *A kurucok „látója”*, MKÖM 38, 130–133.; *Szerencsétlen téma*, *Az Ujság* 2. évf., 119. sz., 1904. ápr. 29., 1–3.

⁹ Ez az egyezés Thaly és Mikszáth között azt sugallja, hogy az utóbbi itt történelmi hitelességre törekedett. Viszont Bercsényi egy bizonyos Ebeczkyvel írat levelet Szirmaynak, ami mégiscsak becsempészni látszik egy bizonytalan saját családtörténeti szálát, játékos önreferenciát a történetbe, a Mikszáth szülőfalujával szomszédos Ebeck megidézésével.

¹⁰ „Csak egypár nap múlva terjedt híre, hogy Lipovniczky bizony áthullott a némethez a többi férges magyarok módjára.”

Berthóty pedig ezt fordítja közvetlen cselekvésre, amikor úgy dönt, ágyúval fogja szétlőni Lipovniczky kastélyát, amely a város közelében fekszik, illetve gazdaságát a sereggel felprédáltatja. „Kő kövön ne maradjon” (729). Lipovniczky gyerekeinek és anyósának, akik a kastélyban tartózkodnak, megüzeni, hogy délig távozzanak, ruháikat, készpénzüket, arany- és ezüsttárgyaikat elvihetik. Itt lép színre egy újabb szereplő, aki a novellát *A két koldusdiák*hoz köti. Berthóty üzenetét Farádi Veres Sándor kapitánynak kell a kastélyba megvinnie. *A két koldusdiák*ban Veres László kapta a nemességet és a fáradi előnevet Apafi fejedelemtől. Neki persze kronológiai okokból nem lehetne kuruc kapitány leszármazottja. A nemesi előnév majdnem ugyanaz, a vezetéknevén azonos, de a keresztnév más. A jelzés mintha azt sugallaná: majdnem ugyanabban a világban vagyunk, de azért a kettőt nem szabad összekeverni. Másfelől: ha tekintetbe vesszük, hogy Mikszáth mindkét helyen anyja, Farádi Veres Mária családját ajándékozta meg érdekes ősökkel, biztosra vehetjük, hogy Veres kapitány pozitív szerepet fog játszani a történetben. Pedig a követjárása valamelyest emlékeztet Lipovniczkyére: ő ugyan nem áll át nyíltan a túoldalra, át is adja az üzenetet, de érzelmileg azokkal azonosul, akikhez küldték, és mindent elkövet, hogy parancsnokának tervét, a kastély feldúlását megakadályozza. Eszközei azonban korlátozottak. Mikszáth történelmi elbeszéléseinek jellegzetes típusa ő, az ügyeskedő kisemberé, aki a különböző, egymásnak feszülő hatalmak között nem konfrontatív eszközökkel próbálja menteni a maga leginkább vitalisztikus, az emberi lét biológiai szintjéhez kapcsolódó értékeit. Ezúttal a gyerekeket, a házat, a gazdaságot, az idillinek rajzolt *békés családi* életet.

Az elit ideológiai konfliktusaitól mentesnek ábrázolt vitalisztikus szempont még akkor is az alávettettek, a hatalomból kizártak, a „nép” sajátja, ha ezúttal egy nemesi kastély lakóiról van szó. A politikai elit ideológiai döntéséből adódóan ezúttal egy öregasszonyt és két kisgyereket ér támadás, és a novella mindent elkövet, hogy így is állítsa be a helyzetet: egy szó sem esik cselédségről, a nemesi családot megvédeni hivatott vagy alkalmas személyzetről. Ők egy egyszerű családnak látszanak az előadásban. Ebben a kettősségben viszont a kurucok a pusztítás, a rombolás oldalára kerülnek. Megjegyzendő azonban, hogy a dúlást végrehajtani hivatott katonákat nem a kastély szétágyúzása lelkesíti, hanem az élelmiszerek, egyebek szétrablása, illetve elfogyasztása. Valentinyi, az öreg huszár már a követjárás idején tüzet rak a kapu előtt „a malacvisításhoz [...], amelyik a belső udvarról [...] hangzik” (733). Még a városparancsnokságon lebzselő katonák is lelkesek:

„A prédáláshoz nagy fogat csináltak magoknak. Mert ha más csapat van is kiküldve, de valami majd csak ide is jut a jóból” (736). Berthóty pedig így foglalja össze saját indítékait: „egy kis mulatságot akarok szerezni a katonáinknak. [...] Hát mondom, egy kis prédát akartam a legénységnek, miután a fejedelem őfelsége is javallotta ilyen esetben” (735). Egyfelől látszik, hogy a kuruc katonákat az evés-ivás érdekli, és ezáltal a szabadságharcnak egy plebejus-groteszk aspektusát képviselik. Másfelől nyilvánvaló, hogy a fosztogatás minden háborúnak szokványos velejárója, és a régi hadseregek élelmezésének bevett formája volt. Csakhogy a történelmi elbeszélések viszonylag ritkán szólnak arról, hogy a „jók” is ápolják ezt a hagyományt. Lapozzuk csak fel a kortárs Gárdonyi regényeit: ott mindig a törökök azok, akik a rablott jószágot felzabálják, sohasem a magyarok.¹¹ A rablás ilyen természetességének ábrázolásával Mikszáth inkább Móricz *Erdély* trilógiájához áll közel, semmint a 19. századi történelmi regényekhez.

A rablás mint a katonák „kis mulatsága” mindazonáltal kissé elbizonytalanítja a derék kurucok képét, ami ugye a hitvány anyagiakért az ellenséghez pártoló labancokkal volna szembeállítva. A Lipovniczky család megmentése érdekében Veres kapitány és a nagymama együtt dolgozik ki egy stratégiát, de a végrehajtás egy bátor kisfiúra marad, neki kell Gróziká kegyelemkérő levelét átadni Berthótynak. A novella igazi hőse ez a fiú lesz, aki jól lovagol, határozottan és méltóságteljesen viselkedik. Ő az áruló fia. Berthóty azonban visszaveri a kísérletet, és megmarad eredeti terve, a kastély szétlövetezése és felpredálása mellett – még úgy is, hogy a család az előzetes figyelmeztetés ellenére sem távozott. A fiú ekkor imádkozással tölti a hátralevő időt, és Istenhez fellebbez Berthóty, illetve a kuruc haditanács döntése ellen.

A végkifejlet némiképp zavarba ejtő: méhraj települ az ágyú csövébe, amit a kurucok szerencsés előjelnek tekintenek, de csak hosszabb távon. A méheket nem szabad elkergetni, következésképpen a Lipovniczky-kastélyt nem szabad lőni. Berthóty így foglalja össze a Lipovniczky gyerekeknek a végeredményt: „Hát az appellátán ti nyertetek” (738). Vagyis a novella világán belül mindenki úgy értelmezi (és a narrátornak sincs semmi ellenvetése), hogy isteni beavatkozás, transzcendens akarat akadályozza meg az áruló házának ágyúzását. Ettől még nem a labancok ügye kap természetfeletti megerősítést, hanem a béke, a család, az élet értékei diadalmaskodnak a háború, a bosszú, a pusztítás felett.

¹¹ Ágnes GYÖRKE, *Nation and Gender in The Eclipse of the Crescent Moon*, Neohelicon (32), 2005/1, 133.

Csakhogya a kuruc sereg ebben az összevetésben valahogy a negatív értékek pólusára került. Ha az elején úgy látszott, hogy a kurucoknak van igazuk, amikor az árulót meg akarják büntetni, akkor a végére az derül ki, hogy az igazságosságnak ez az egész kérdése, a jog egész területe a negatív értékeknek abba a steril szférájába tartozik, amit a szűzség végül elutasít.

Ez a méhraj egyébként említést nyer *A fekete városban* is; amikor Görgey Pál elfogja Nustkorb bírót és vendégül látja vacsorára, közönyös tárgyáról beszélgetnek, többek között arról, „hogy a Bertóthy István ágyújára egy méhraj szállott Érsekújvárott, ami jót jelent.”¹²

IV. Köztes tér, közötes idő

Bármennyire indokolt volt is a korai és a kései gyermektörténetet összeolvasni, Mikszáth és a kuruckor kérdésével kapcsolatban *A fekete város* ettől a textuális összefüggéstől függetlenül sem maradhat említetlenül. Többen az életmű összefoglaló lezárásának tekintik,¹³ és Király István markáns értelmezése szerint éppen arról szól, hogy miért bukott el a Rákóczi-szabadságharc.¹⁴ Király Mikszáth-értelmezéseiben a domináns stratégia az *argumentum e silentio*. Egész politikai publicisztikáját nevezte „a tudatos mellébeszélés művészetének,”¹⁵ miszerint a mellékes dolgok részletes tárgyalása mutatja meg a lényegét: a kiegyezéskori közélet ürességét. Bár a Mikszáth-szöveg nem állítja, hogy a politikai közélet üres, éppen azért, hogy nem állít róla semmit, azt sugallja, hogy üres. Hasonlít ehhez *A fekete város* értelmezése is: a regény a magyar történelmi osztályok kritikája, akik önzésükkel, nemtörődömségükkel okozták a szabadságharc bukását, mert kicsinyes perpatvaraikkal, szűklátókörű kis ügyleteikkel foglalkoztak a nagy nemzeti célok helyett.

¹² *A fekete város I–II* = MKÖM 22–23, s.a.r. KIRÁLY István, Bp., Akadémiai, 1961, 2. köt., 152–153. A továbbiakban erre a kiadásra fogok hivatkozni a főszöveg zárójelében.

¹³ Csűrös Miklós, *Mikszáth korszerűsége és A fekete város = Uő, Költők, írók, mitológiák*, Miskolc, Felsőmagyarország, 2004, 35; TARJÁNYI Eszter, *Mire „haraxanak mirges burgerek”?: Nyelvi és kulturális viszonyrendszerek Mikszáth A fekete város című regényében = Az interkulturális kommunikáció Mikszáth Kálmán műveiben*, szerk. ALABÁN Ferenc, Bp., Hungarovox, 2010, 80.

¹⁴ KIRÁLY István, *Mikszáth Kálmán*, Budapest, Művelt Nép, 1952, 195–209.

¹⁵ [KIRÁLY István], *Utószó = MIKSZÁTH Kálmán, A tisztelt Házból: Politikai karcolatok*, Bp., Szépirodalmi, 1958, 580.

Mivel a főbb szereplők (Görgey Pál, a lócsiek, Quendel) nem igazán törődnek a szabadságharc ügyével, a regényben többnyire nem arról van szó, hanem *ahelyett* lokális kérdésekről. Az olvasónak azt kell kérdeznie magától: mi helyett olvas arról, amiről olvas, mi az, amiről szónak kéne lennie? A regény tehát Király szerint éppen azáltal szól a Rákóczi-szabadságharc bukásának okairól, hogy nem arról szól.

Király István azonban nem annyira a Mikszáth-szövegek értelmezésében volt érdekelt, mint inkább abban, hogy az irodalomtörténeti értékelést hozzáigazítsa a kommunizmus ideológiai elvárásaihoz. Egy olyan gondolkodási struktúra felől, amely a nagy ideológiai célok érdekében hajlandó szó szerint mindent feláldozni, értelmezhetetlenek is voltak a regény olyan sugalmazásai, miszerint nem a nagy ideológiai célok számítanak igazán. Ezt Király csak úgy érthette, mint cinikus magatartásmintát, amelyet a regény csak azért mutathat be, hogy leleplezze. A két Görgey-testvér mindenesetre ellentétesen gondolkodik ebből a szempontból. Görgey Jánost csak a nemzeti szabadság érdekli, és testvére, valamint felesége „javíthatatlannak” tartja emiatt (1,67), állandó aggodalmuk tárgya. Az ő szemükben felelőtlen magatartás, hogy önmagát, családját, vagyoniát állandó veszélynek teszi ki fantasztikus elképzelései érdekében.¹⁶

Mikszáth mindenesetre jóval óvatosabban bánik a nemzeti nagyelbeszéléssel a regényben, mint némelyik kései novellájában. Ugyanakkor számos történelemkritikai szempont mégis megjelenik, sőt talán a regény gerincét is képezik. Az azonosulás a nemzeti szabadság és a kurucok ügyével áthatja a diszkurzív szintet. Markáns példa a tizenkettedik fejezet nyitóbekezdése:

„Nyugtalan, rossz évek következtek nemcsak Lőcse városára, de az egész szkítiai nemzetre – mint az akkori krónikás megjegyzi. Hanem iszen csak ki kell őket állni, lesznek még azokból szép évek is, mivel az idők olyanok,

¹⁶ Sokatmondó a „javíthatatlan” ítélet elhangzása előtti félreértés. János arról beszél, hogy ezentúl csak vámi fogja, hogy „a gyerek” megnőjön. Ő a Bécsben cseperedő Rákóczi Ferencre gondol, miközben mindenki más magától értetődőnek veszi, hogy a saját gyerekére referál így. Amikor ez kiderül, János azt mondja: „Erre nem is gondoltam.” Tudniillik amikor Thököly leverése után kegyelmet kap és visszavonul a birtokára, arra nem is gondolt, hogy van egy gyereke. Mások meg arra nem gondolnak, hogy amikor hosszú távollét után visszatér a családi élethez, akkor nem a saját gyerekére gondol, hanem a messze élő fejedelmi sarjra.

mint az asszonyok, csakhogy megfordítva. A szép asszonyok idővel csúnyák lesznek, majd mindég, a csúnya idők ellenben szépek lesznek, nem mindég – de igen gyakran. Olyan ruhába öltözködnek utólag, lassankint, észrevétlenül, hogy egyszer csak vakító fényben ragyognak előttünk. Így a kuruc idők is. A sebek, melyeket kaptunk, erőforrásokká változnak, a sebek, melyeket ütöttünk, rózsákká. Isten bölcsen rendelte, hogy a kéz, mely az igazaiért nyúl fegyverhez, ha leváogatik is, kinő, mint a szalamander elnyesett testtagja.” (2,95.)

A narrátor egyrészt olyan pozíciót képez meg, amelyben a „mi” a kurucokkal azonos, és az is megkérdőjelezhetetlen tényként hangzik el, hogy a kurucoknak volt igazuk. Másrészt azonban elég világos a szövegrészben, hogy az utólagosan kialakított történelmi tudat és az események aktuális tapasztalata két teljesen különböző dolog. A kuruc kor azoknak a számára, akik átélik, „rossz” és „csúnya”: csak utólag válik a közös szenvedés identitásképző tapasztalata révén erőforrássá és az emlékezésben széppé. Vagyis egy utólagos történelmi narratíva az, ami szép, és amire politikai cselekvést lehet alapozni, míg maga a nyugtalan idő, a háborús esemény cseppet sem szép.

Hogy a kurucok ügye magyar nemzeti ügy, azt még Görgey Pál sem vonja kétségbe, aki valamiképpen maga is Rákóczinak szurkol, az ő számára is ez az „ügy”, és ezt a narrátor azzal indokolja, hogy „Hiszen az ő szíve is magyarul vert.” (1,211.) A szöveg gyakori diszkurzív, narrátori kommentárokban megjelenő kitételei szerint világos, hogy a kurucok az igaz ügyért harcoló magyarok, akik egyben „mi” vagyunk – akikkel a történelmi folytonosság vállalható, akiket elődeinknek érzünk. De a fentebbi gondolatok a történelmi tapasztalat utólagos konstruáltságáról itt is érvényesek: az elbeszéltek horizontján számtalan olyan elem mutatkozik, ami elbizonytalanítja ezeket az értelmezéseket. Nem elsősorban a hol kuruc, hol labanc oldalon felbukkanó Bibók Zsiga alakja, hiszen ő immorális kalandor és bajkeverő (akinek végső terve, hogy mindkét oldaltól független fosztogató csapatot szervezzon). De ott van mindjárt az etnikai dimenzió.¹⁷ A lőcsei német polgárok lelkesen támogatják a kurucokat; Görgey tót jobbágyai (1,173), akikből Bibók a testőrséget szervezte,

¹⁷ Az etnikum kérdéséhez vö. TARJÁNYI Eszter, *Mire „haraxanak mirges burgerek”?...* című tanulmányát, miszerint a regényben a nemzeti-származási elvek egyáltalán nem működnek, a csoportképzési funkciók sokkal inkább regionálisak és kommunikációs meghatározottságúak.

Esze Tamás szónoklatának hatására kurucnak állnak (1,210). De ha a kurucok nem is feltétlenül magyarok etnikailag (bár ettől még lehet magyar öntudatuk, ami a nyelvhasználattal nem függ össze),¹⁸ a labancokra többnyire németként referálnak. A háború kedélyes folyását így írja le egy narrátori összefoglalás: „Csak annyiban változott ezzel a nemes urak szokott mulatsága, hogy nem nyúlra, vaddisznóra csoportosultak vadászni, hanem németre” (2,196). Ezek szerint minden labanc német (még akkor is, ha esetleg magyar),¹⁹ de nem minden német labanc. Meglehetősen ironikus ez a metafora a háborúról egy olyan történetben, amely azzal kezdődik, hogy egy magyar nemes (aki egyébként német származású) vadászat közben lelő egy német polgárt.

Mi a helyzet a nép és a kurucság összekapcsolásával, amely olyan erős volt *A két koldusdiákban*? A szabadságharc kitöréséhez vezető elégületlenség okainak tárgyalásában (1,69–70) a narrátor három rétegről beszél: „A nép és a nemesség el volt keseredve,” de igazán komolyra akkor fordul a dolog, amikor már „a főurak is megharagusznak”. Ebből talán az következik, hogy a szabadságharchoz a társadalom minden rétegének összefogása kellett. Amikor a bor mellett nekikeseredő Esze Tamás Rákóczi kiáltványának nyitányát idézi („Recrudescunt inclitae gentis Hungariae vulnera”), Görgy így válaszol: „Aki a népért sír, utoljára szeme se marad.” (1, 193.) Lehet, persze, hogy nem pont erre válaszol, mert ez úgy nevezett pszeudo-gyakorító elbeszélés.²⁰

¹⁸ Kurucság, magyarság és magyar nyelv fogalmai mégis összekapcsolódnak, amikor Lócsén Kramler temetésén a kántor „a kuruc uralom iránti tekintetből magyarul” mond búcsúztatót (2,199). Amin furcsa módon érzékenyülnek a regény más helyei szerint magyarul nem értő lócsieiek (vö. TARJÁNYI Eszter, *Mire „haraxanak mirges burgerek”?...*, 85). Lehet, hogy a kuruc uralom alatt magyarul is megtanultak? A magyarok, vagyis a kor nemzetfogalmának megfelelően a nemességhez tartozók csoportidentitása viszont nyelvileg a latinhoz kapcsolódik, ami világos, amikor a Bibókok a házassággal kapcsolatban jogi tanácsot kérnek Görgyettől (1, 153).

¹⁹ Esterházy Pál nádor (már ő csak elég labanc) „valóságos inkarnációja a magyar paraszt észnek” (2,95). Mellesleg, amikor a Rákóczi bejövételéről hírt vivő Bibókot kályhafűtővé nevezi ki, a nádor ugyanolyan bölcs és igazságos vezetőnek mutatkozik, mint Rákóczi, amikor megbékélésre buzdítja Lócsét a megyével.

²⁰ Ld. GÉRARD GENETTE, *Narrative Discours*, transl. Jane E. LEWIN, Ithaca, Cornell UP, 1980, 170–171.; A koncepció kritikájához ld. BEZECZKY Gábor, *A regényszerűség és az elbeszélésciklus = Találkozó poétikák: A 70 éves Szili József köszöntése*, Miskolc-Budapest, Miskolci Egyetem BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti Tszk. – MTA Irodalomtudományi Intézet, 2000, 56–57.

Ilyesfélét beszélnek minden nap. De a latin idézet és a magyar válasz kettősségében is meglátszik a nemesi nemzetfogalom és a romantikus népfogalom különbözősége, még ha a 19. századi magyar nacionalizmus elég sikeres volt is a kettő összekapcsolásában, illetve az előbbi kiterjesztésében a másikra. Ha ugyanarról beszélne Esze és Görgey, akkor a mikszáthi narrációban is összekapcsolódna a kettő, de valószínűbb, hogy a társalgás hosszabb rövidebb kacskaringóival két témát barangolnak be, a nemesi sérelmeket és a nép helyzetét.

Egy majdnem népdalidézet mindenesetre ebben a regényben is felbukkan, mégpedig nagyon érdekes helyen. A Thököly-felkelés kezdetét így vezeti fel a narrátor a regény első, a cselekmény elindítását előkészítő oldalain:

Minden állt. Még az idő is mintha állt volna. Csak a szél suhogott Késmárk felett...

Egyszer aztán valami egyéb is suhogott. (1, 26.)

„Suhog a szél Késmárk felett”: ez a *Gyöngve violának...* című-kezdetű nóta refrénjének első sora. A nóta szövegét Endrődi Sándor írta, zenéjét Dankó Pista szerezte a millennium táján, a kuruckor iránti századfordulós nosztalgia terméke volt tehát, de a kurucos daloknak ez a csoportja a köztudatban hamar összemosódott a korabeli népdalokkal: „...ma sokszor úgy találkozunk vele mint kuruckori dallal” – írta Szabolcsi Bence 1936-ban.²¹ Ez persze egy még későbbi állapot leírása.²² Nem az a fontos azonban, hogy Mikszáth tudta-e, hogy amit idéz, nem népdal, vagy, hogy akik akkoriban olvasták, tudták-e.²³ Hanem az, hogy a mondat megidézi a kuruckori népköltészetet, még ha közvetve is, tudniillik egy olyan lényegében kortárs szöveg allúziójával, amely azt a népköltészeti és népzenei tradíciót imitálta. Itt azonban nem a táborban népdalokat éneklő kurucok magyarságát és néphez tartozását mutatja meg az elbeszélés, mint *A két koldusdiákban*, nem „autentikus közegében” akarja működtetni a dalt, hanem a narrátor használja az idézetet nagyon is sokatmondó kontextusban.

²¹ SZABOLCSI BENCE, *A kuruc világ dalairól* = *Uő, Válogatott írásai*, Bp., Typotex, 2003, 174. A tanulmány eredeti megjelenése: *Énekszó* 4, 1936–37, 397–402, 421–425.

²² És ehhez hozzátehetjük a még annál is későbbieket: ma is vannak kiadványok, amelyek „kuruckori tábori dal”-ként nevezik meg a *Gyöngve violának...*-ot. Lásd <http://home.planet.nl/~nickl001/gyongve-violanak.html>. (letöltés: 2011. 10. 05.)

²³ Már ha egyáltalán észrevették az idézetet. Legalább egy olvasóról tudunk, aki nem vette észre: Király István semmilyen tárgyi magyarázatot nem fűzött a helyhez a kritikai kiadásban.

Hiszen Endrődi versében a bujdosásra készülő beszélő a hazától búcsúzik, amikor Bercsényinek már minden katonája elfogyott. Vagyis a regény a Thököly-felkelés kitörése előtti állapotot egy olyan sorral írja le, amely közismerten a Rákóczi-szabadságharc bukása utáni állapotot ábrázolta. Mintha azt sugallná, hogy a tágan értelmezett kuruckor előtt és után pontosan ugyanaz volt a helyzet. Ez mintha Görgey Pál álláspontjához állna közelebb, amely alapvetően szkeptikus a történelmi lépékű cselekvések lehetőségét és értelmét illetően.

A népies dal szövegének alluzív narrátori kisajátítása azonban nem jelenti azt, hogy a nép, illetve a társadalmilag alávettettek kérdésköre egyáltalán nem érdekelné a regényt, még ha alapvetően a nemességre és a felső polgárságra koncentrálódik is a cselekmény. A szabadságharc okainak felsorolásában még felbukkant a nép nyomorúsága is, mégpedig a legrövidebben: „A katonaság nem kapván elég zsoldot, minden fegyelem nélkül, apró bandákká oszolva csatangolt és hatalmaskodott a lakosságon” (1,69). Az márpedig sejthető, hogy ha a nép fő baja a katonaság zaklatása volt már a békeidőben is, akkor ezen a hosszú évekig tartó háború nemigen segíthetett. A *Grózika kegyelmet kér* tapasztalata itt is érvényes lesz: a szabadságharc idején majd két hadsereg hatalmaskodik: „A nagyobb lábasjószágot a labancok rekvirálták ott, ahol jártak, ahol pedig ők nem jártak, ott a kurucok rekviráltak – ami a lábasjószágnak körülbelül mindegy volt” (2,198). De nyilván nemcsak a lábasjószágnak mindegy, ki rekvirálja el, hanem nagyjából ugyanilyen mindegy az éhen maradó tulajdonosnak is. A következő mondat meg is magyarázza, mi következik ebből: „A nyomor kezdett beköszönteni Lőcsén.”

Király szerint a regény arról szól, hogy a nagy ügy azért bukik el, mert mindenki csak a maga kicsinyes, apró ügyeivel foglalkozik. De a szöveg tényleg a regionális, lokális és privát szférára koncentrál, következképpen, ha nem vesszük evidenciának, hogy a nagy ügyek az igazán fontosak, a regény kérdése az lesz: hogyan lehet a lokális szinten túlélni a nagyobb léptékű összecsapásokat. A cselekvési stratégiák készlete természetesen annál szűkösebb, minél lejjebb vagyunk a társadalmi hierarchiában. Amikor Görgey Pál félreértésből lecsuktatja a testvérét, igazán rosszul Matyi kocsis jár, aki étlen-szomjan és a Görgey Jánosra adott gubája nélkül mászkál odakinn a téli hidegben, amiért érthetően duzzog. A narrátor azonban így magyarázza el az események történelmi dinamikáját:

„Mi azonban természetesnek tartjuk, hogy így történt, mert valahányszor a nagyurak valami galyibába keverednek, annak a levét az alantasok isszák meg. A sors Görgey János úrnak rendezte az éhezést és Görgey Pál úrnak az ezért járó szemrehányást s íme, Matyej helyettesíti az egyiket s Grodkovszky a másikat. Ej, mindég így volt és így is kell talán lenni.” (1,61)

Matyi végül a kocsmában köt ki, ahol saját pénzén vehet kocsonyát és bort, emiatt „kibékül sorsával”, csak a guba elvételét nem érti, mire ezt a kioktatást kapja: „Nincs az urak eszén ablak, hogy abba mi belenézhetnének.” Alulról fölfelé nézve az események érthetetlenek,²⁴ csak annyi biztos, hogy minél lejjebb áll az ember a hierarchiában, annál nagyobb kár éri, ha bármi történik. A helyszínül szolgáló megye lokális szintjén nem nagyon vannak olyanok, akik a háború nagy eseményei miatt ne járnának rosszul,²⁵ és még a viszonylag gazdag Palocsay báró is ügyeskedni kényszerül a két (illetve az ő esetében három) hatalom közti térben:

²⁴ Hogy a hierarchiában feljebb állók viselkedése kiszámíthatatlan, hogy a politikai fejlemények kalkulálhatatlanok, az állandó tapasztalata a regényszereplőknek, de a narrátor utólagos magyarázatai sem tesznek egyértelműen rendet a világban. A szereplői szinten sokatmondó, ahogyan Görgey János és Szentiványi Ádám megvitatják, mit lehet várni a Bécsben cseperedő Rákóczitól. Görgey a családi hagyományra hivatkozik: „lehetetlen, hogy ilyen tőkén ne teremjen jó bor” (1,72). A helyzet értelmezéséhez tehát egy metaforikus modellt teremt, de ettől kezdve ők ketten már nem az értelmezendő helyzetről, hanem a modellről vitatkoznak. A diszkurzív rendbe vetett hitet a narrátori diskurzusban néhány abszurd hasonlat ássa alá: „olyan sima volt a koponyája, hogy korcsolyázni lehetett volna rajta” (1,96 – hogy korcsolyázunk egy koponyán, ha mégoly sima is?); „esküdözött, mint a vereshagyma” (1,168).

²⁵ A kivétel Quendel lehetne, akit Tarjányi Eszter a szepességi „multikulti” lokalitás igazi megtestesülésének tart soknyelvűsége és sokszoros identitása miatt. TARJÁNYI Eszter, *Mire „haraxanak mirges burgerek”?...*, 82-84. Quendelt azonban sokszoros identitása sokféle lokalitáshoz is köti. Ő az egész kelet-európai régióban van otthon, és éppen azért nem károsul, sőt keres a háborún (mellesleg még a Görgey–Löcse konfliktuson is), mert ő az egyetlen igazán nagy játékos a szereplők között, aki gazdasági szempontból éppen nem kötődik a lokalitáshoz. Ha már a jelenünk felől látjuk értelmezhetőnek *A fekete város* világát, Quendel nem is annyira a multikulturális lokalitás, mint inkább a multinacionális tőke megfelelője lehetne. Az, ahogyan a szepességi városokat lánya hozományául szánja, mindenesetre azt mutatja, hogy a tőke alkalmanként ott is erősebb hatalmi tényező lehet az egyes államoknál.

„Ebben pedig az volt az öreg báró politikája, hogy ő minden nap kaphatott (érezte a körmei virágzásán, vagy a fülcimpája viszketésén) egy kellemetes Handbilletet vagy Krakkóból, vagy Bécsből, vagy Sárospatakról, hogy azt a kis gabonáját ne restelkedjék illendő ellenszolgáltatás mellett a nemes cél érdekében X-nek vagy Y-nak (itt egy generális név következik) átadni, s akkor ütheti bottal a helyét, mert az ellenszolgáltatás emlékéül X-nek vagy Y-nak egy kvietanciája marad háborús emlékei között. Lesz tehát egy hadakozó fél, aki egy kvietanciával fizet – de lesz egy másik hadakozó fél, aki ezért megneheztel, az, amelyik nem kapja és ez is megfizet a maga módja szerint” (2,107).

A regény a főhóst, Görgey Pált is hasonló módon helyezi el a regény nyitányában: már nem tartoznak a nagy családok, csak a „jobb módú nemesek” (1,6) közé, és tulajdonképpen már a második mondattól a két hatalom közti feszültségben ügyesen egyensúlyozók példaként mutatja be, aki azonban még mindig meglehetősen hatalommal rendelkezik a Szepesség régióján belül:

„Rossz, bizonytalan világ volt. Hétfőn még a labanc volt az úr, szerdán már a kuruc parancsolt. Tojások közt kellett táncolni, de a hibás lépésekre emberi fejek törtek össze. Igaz azonban, hogy akkor az emberi fejek olcsóbbak voltak, mint a tojások. Mind-egy, azért a hatalom mégis hatalom, s úgy van vele az ember, mint a morfinista, mindig nagyobb adagot akar a morfinból. Hiszen végre is csak fölfelé volt kényelmetlen, lefelé mindig kényelmes a hatalom” (1,5).

A két szembenálló fél közti lavírozására, ügyeskedésére a legjobb példa, amikor megpróbálja elfogatni a szabadságharcot éppen kirobbantó testvérét:

„S mint nagyeszű ember, gyorsan felismerte a helyzetet; az, hogy a lovait, katonáit elvitték, az »ügy«-nek jó, az, hogy akarata ellen vitték el, neki lesz jó a császár szemében, az meg, hogy nem vágott hozzá savanyú képet, Rákóczinál eshetik javára” (1,211).

Nemhiába nevezi őt a narrátor „nagyeszű embernek”, ő tényleg képes kitalálni, hogy fogják a cselekedeteit értelmezni. Amikor a lócseiek mindkét hatalomnál feljelentik, mindkét helyről jutalmat kap. Ugyanazt az elfogató parancsot mindkét helyen úgy értik, hogy az ő érdekükben adta ki. De hát ő még mindig meglehetősen nagy helyi hatalommal rendelkezik: tulajdonképpen egyik félnek sem érdeke, hogy elítélje és ezzel önmagától elidegenítve a másik kizárólagos hűségébe taszítsa. Vagyis a lavírozó stratégiát a szembenálló felek is úgy-ahogy elfogadják. Lehet, hogy Bibók kevésbé okos, és az ő lavírozása ezért kevésbé sikeres, de ugyanúgy lehetséges, hogy ő az alacsony társadalmi presztízse miatt jár pórul: amikor a nádor megbotoztatja a feljelentés jutalmául, arra hivatkozik, hogy nem viselkedett nemesember módjára, vagyis a nemességet összekapcsoló társadalmi szolidaritást nem terjeszti ki rá, amiért a csoportidentitás részét képező morális/viselkedési kódhoz nem alkalmazkodott. Bibók mindent megpróbál, hogy ezért elégtételt vegyen, de teljesen eszköztelennek bizonyul. A Görgeyhez már egyszer illojális kalandor lojalitását nem akarják megvásárolni a labancok, inkább megbüntetik, amiből az látszik, hogy nincs mit várjanak és nincs miért tartsanak tőle.

A két szembenálló fél között tehát mindenkinek ügyeskednie kell, de minél lejjebb áll valaki a társadalmi hierarchiában, annál kisebb az esélye rá, hogy ügyeskedésével valahogy boldoguljon. A regény számos ponton állítja ugyan, hogy a háború, a kettős hatalom közti feszültség rossz a kortársak számára, de következik-e ebből, hogy jobb lenne, ha eldőlné a küzdelem, és csak egy hatalommal állnának szemben a régió lakói? Annak az átmeneti periódusnak a leírása, amikor a Habsburgok azt csináltak, amit akartak, nem ezt sugallja: mintha akkor tűnne el minden önmérséklet a hatalomgyakorlásból. *A fekete városból* aligha olvasható ki egy boldog történelmi kibontakozás lehetősége. Hiszen maga a regénycselekmény is egy patthelyzetben játszódik: amíg a megye és Lócse konfliktusa nem tud elmozdulni a holtpontról, addig viszonylag kedélyesen eléldégél mindenki, addig a főbb szereplők világa, ha idillnek nem is nevezhető, de élhető. Csakhogy az élhető egyensúlyi állapotok nem tarthatnak örökké, előbb-utóbb kibillennek. A zárófejezet címének kitétele, miszerint a történet „a szerző akarata ellenére” ér véget metapoétikus szinten egyben azt sugallja, hogy ennek a fajta történetmondásnak, mesélésnek éppen a patthelyzet a közege. Mindenféle apróbb eseményeket el lehet mondani, amíg a fő konfliktus egyhelyben áll. Az ifjú Fabricius energiája, amellyel nekilát, hogy dűlőre vigye a dolgokat,

azon a hiten alapszik, hogy utána jobb lesz. De a tragikus hangon előadott végkifejlet azt sugallja, hogy nem lesz jobb, elsősorban persze a főbb szereplőknek nem. De a Fabriciushoz kapcsolódó sok, negatívnak is érthető narrátori ítélet, majd végül Quendel szemrehányásai azt mutatják, hogy fanatizmusa, amellyel a közösségi (a lócsei) ügyet képviseli, nem helyeselhető a regényvilágban. Végül az derül ki, hogy a patthelyzet sem jó ugyan, de az a tragikus, amikor eldől a konfliktus.

A fekete város diskurzusa alapvetően afirmatíván viszonyul tehát a kuruc szempontú nemzeti nagyelbeszéléshez, de azáltal, hogy a katonai események tárgyalásáról lemond (legfeljebb az ellátás, élelmezés, rekvirálás kérdésével foglalkozik), és cselekményét a mindkét félnek kiszolgáltatott helyi, családi, kisebb közösségi események szintjén bonyolítja, mégiscsak olyan alsóbb nézőpontot teremt, amely alkalmas a történelmi narratívák szociális szempontú, némiképp deheroizáló kritikájára. Ezt a szempontot éppen a biológiai értelmű túlélés központi jelentősége miatt lehet népinek tekinteni, ami a kuruckorra visszavetített romantikus népkoncepciót ássa alá.